

**Istraživanje o fondovima u BiH u sklopu projekta
“BH Roma Arhiv”**

1. Uvod

Historija Romskog naroda u Bosni i Hercegovini do danas nije u dovoljnoj mjeri bila predmet interesovanja i istraživanja. Van sumnje je da je izučavanje historije Roma od velikog značaja za državnopravni razvitak i historiju Bosne i Hercegovine. Uprkos stalnom naseljavanju i suživotu sa Romskom populacijom, u vezi sa njima i dalje postoje nepoznata i nedovoljno razjašnjena pitanja. Jedno od takvih pitanja je i dolazak Roma u Bosnu i Hercegovinu, porijeklo, periodi naseljavanja i druga. Postoji više razloga zbog kojih postoji potreba za istraživanjem navedene teme: nedostatak sintetičkog pristupa tematici istraživanja romske historije u dosadašnjoj literaturi, postojanje nedovoljno istraženih pitanja, i kontradiktorni stavovi doktrine po pojedinim pitanjima.

Broj djela koja se *ex professo* bave temom Roma je skroman, pogotovo kada se uporedi sa brojem djela posvećenih nekim drugim, takođe manjinskim narodima u Bosni i Hercegovini kao što je na primjer Jevrejsko stanovništvo. Tematika Roma u Bosni i Hercegovini spominje se u nekoliko naučnih članaka, ali nema monografija posvećenih isključivo historiji Roma u Bosni i Hercegovini. U literaturi je malo pažnje posvećeno zadatku pronalaženja i analize podataka o Romskom narodu tokom promjena državnopravnih sistema u Bosni i Hercegovini. Takođe, u literaturi pitanje Roma nije sagledano sa aspekta komparacije statusa Romske populacije u različitim periodima. Ukratko, ako bi se postavilo pitanje: „kada se bilježe prvi podaci o historiji Roma u Bosni i Hercegovini?“, u sadašnjoj literaturi teško da bi se pronašao detaljno obrazložen odgovor. Ovo ima za posljedicu da stručna i javnost uopće, pogotovo oni koji se ne bave temom Roma, često nemaju jasnu predstavu o važnosti izučavanja historije Romskog naroda. To izaziva greške, nejasnoće i predrasude u tumačenju koje će u radu na ovom projektu biti otklonjene.

2. Kratki historijat

Slovenski naziv za Rome je *Ciganin*, mađarski *cigany*, njemački *zigeyner*, italijanski *zingari*, francuski *tsigane*, engleski *gips*, španski *agipciano* ili *gitano*, francuski *gitane*, grčki *gifto*. Na južnoslovenskom govornom području Romi se u Crnoj Gori nazivaju *Međupi*, u Makedoniji *Dupci* i *Jeđupci*, u Dalmaciji *Jeđupi*, i pod tim imenima nalazimo ih u historijskim izvorima. U turskom jeziku za Rome se upotrebljava naziv *kipti*, koji je takođe izveden iz riječi Kopt. Danas se pripadnici romske populacije u Bosni i Hercegovini, u stručnoj terminologiji nazivaju Romima.

Vizantijske hronike već 835. godine bilježe Rome na vizantijskoj teritoriji. Jedan dio Roma se sa Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike, preko Sredozemnog mora prebacio na evropski kontinent. Romi se pominju na Kritu 1322. godine, a u Grčkoj 1326. godine. Peloponez je dugo vremena bio glavni romski centar na Balkanskom poluostrvu, tu je postojao *Giftocastrum* (Romska tvrđava), koji je za vrijeme osmanskih osvajanja ovih krajeva bio razoren. Vizantijski pjesnik Mazaris iz XVI vijeka bilježi da na Peloponezu živi sedam naroda, među kojima se spominju i Cagani. Značajne grupe Roma prebacivale su se preko Fyrgia, Bihinia i Helesponta na Balkansko poluostrvo, odakle su se kasnije raseljavali po ostalim dijelovima Evrope. Da su grčke zemlje bile glavna teritorija preko koga su se Romi naseljavali u Evropu ukazuje grčki jezički elemenat, koji je naročito naglašen u romskom jeziku.

Historijski materijal o pojavi i o prošlosti Roma u južnoslovenskim zemljama dosta je oskudan, pogotovo za srednjovjekovni period. Konstantin Jireček navodi da su sa Osmanlijama u južnoslovenske zemlje došli i do tada nepoznati Romi. U dubrovačkoj književnosti Romi se nazivaju *Jeđupcima*, a u dubrovačkim arhivskim knjigama pominju se oni 1423. godine kao posluga trgovaca, trubači, bubnjari, pa čak i kao kovači lažnog novca. Milenko Filipović kaže da su Romi došli u južnoslovenske zemlje sa Osmanskim Turcima. Međutim, Muhamed A. Mujić je smatrao da su Romi i prije turskih osvajanja naselili područja južnoslovenskih zemalja, istog su mišljenja danas Olga Zirojević i Đurđica Petrović. Za vrijeme osvajačkih pohoda srpskog cara Dušana (1331-1355) granice srpske srednjovjekovne države proširene su do Soluna, na Tesaliju i Epir, i zahvatale veliki prostor Grčke, te su se Romi u ovakvim ratnim prilikama i velikim pomjerenjima u ovim krajevima lako mogli prebaciti i na teritoriju srpske države još u prvoj polovini XIV vijeka. U dubrovačkom arhivu 1362. godine pominju se Romi Vlaho i Vitana. U Zagrebu se Romi spominju 1378. godine, a 1397. godine pominje se neki Ciganin u spisku ekskomuniciranih lica od strane zagrebačkog biskupa.

Ispitivanja u Dubrovačkom arhivu pokazala su da su Romi bili porijeklom iz Vizantije, mletačkih posjeda na Balkanu, a moguće i sa jugozapadnog obalnog područja Albanije. Na to upućuju nazivi za njih *Egipcani*, *Acingan*, *Cingan*, kako su ih Dubrovčani označavali, a koji su bili u upotrebi u navedenim područjima u srednjem vijeku. Lična imena nekih dubrovačkih Roma pripadaju kategoriji starohrišćanskih i grčkih vlastitih imena. Kretanje Roma iz Vizantije, mletačkih posjeda i Albanije na sjever dovodi se u vezu s prodorom Osmanlija u Evropu i njihovim postepenim zauzimanjem balkanskih oblasti. Sklanjajući se pred najezdom osmanske vojske Romi su potražili novu domovinu u još neosvojenim dijelovima Balkana. U svakom slučaju broj Roma na južnoslovenskom području tokom srednjeg vijeka nije bio veliki. Prvi put se Romi izrekom spominju u Bosni 1574. godine, kad je sultan Selim II. izdao ferman kojim je odobrio porezne olakšice Romima koji rade u rudnicima: spominje one koji rade u rudniku željezne rude nedaleko od Banje Luke i Rome koji rade u rudnicima "iza Novog Pazara" - vjerojatno je mislio na rudnike na sjeveru Kosova. Možemo samo nagađati da li su to bili mjesni Romi koji su se latili rudarenja, ili Romi koji su došli - kao i saski rudari - iz ugarsko-rumunjskih zemalja. Potkraj 14. stoljeća Romi su se bili nastanili sjeverno od Dunava. Tran- silvanski Romi dijelili su se na dvije tradicionalne kategorije, na rudare i na aurare, ispiraće zlata. Možda su takvi bili i neki od onih ispiraća zlata sto ih je Benedikt Kuripesic vidio 1530. godine na rijeci nedaleko od Jajca.

Za većeg dijela početnog razdoblja otomanske vlasti turska je uprava dobro postupala s Romima. U fermanu iz 1604. godine o Romima u južnoj Albaniji i sjeverozapadnoj Grčkoj riječ je i o Romima krsćanima i o Romima muslimanima: "Neka niko ne uznemiruje niti ugnjetava pripadnike tog naroda". To je bio ljudskiji odnos od odnosa bilo koje vlasti u krsćanskoj Evropi prema Romima u to doba. Dakako da je većina Roma ostala na dnu društvene ljestvice u otomansko doba u Bosni, kao i drugdje. Gradska poglavarstva više su voljela da Romi žive izvan gradskih međa nego da im dodijele vlastite mahale, osim ako ih nisu uspjeli nagovoriti da se bave obrtom na gradskom području. Iz jednog zapisa u Bugarskoj iz 1610. godine vidi se da su Romi nemuslimani morali plaćati po 250 aspri džizje ili glavarine, a muslimani po 180. Usprkos toj razlici u svoti, reklo bi se da je ovo bila neka vrsta diskriminacije, jer muslimani inače nisu uopće plaćali džizju. Potkraj 17. stoljeća otvrdnuli su stavovi otomanske uprave. Započela je kampanja u kojoj su Romi bili optuživani da se bave prostitucijom i svodništvom, a porezi su im

znatno uvećani. Ipak, osnovna zakonska prava Roma bila su ista kao i prava njihovih susjeda kršćana i nemuslimana. Velika većina bosanskih Roma bili su islamske vjeroispovijesti. Čini se da su živjeli pretežno nomadskim životom sve do kraja otomanske vladavine, i da ih je bilo vrlo mnogo. Tako je biskup Maravic izvijestio iz Bosne 1655. godine da "čovjek na svakom koraku nailazi na Cigane". Kad su Austrijanci 1788. godine prodrli u Bosnu, "velik broj" Roma pridružio se bosanskim jedinicama da se bore protiv njih. Teško je prosuditi koliko ih je u svemu bilo u Bosni: Chaumette-des-Fossés procijenio je 1808. godine da ih ima oko 30 000, ali Pertusier, koji je bio u Bosni četiri godine poslije njega, računao je da ih ima svega 8000. Sudeći po ostalim podacima koje navode, Pertusier je od njih dvojice ipak bio pouzdaniji. Prema otomanskim statističkim podacima, u Bosni i Hercegovini je 1865. godine bilo ukupno 9630 Roma. Jedan njemački posmatrač potkraj šezdesetih godina 19. stoljeća procjenjuje da ih ukupno ima 11 500. Prema službenom popisu stanovništva iz 1870. godine bilo ih je svega 5139, ali je to bio popis kućanstava, pa u njega vjerovatno nisu ušli oni koji su i dalje bili nomadi. Rome su više puta nagovarali da se negdje skrase, pa je u 19. stoljeću bilo romskih mahala u Sarajevu, Travniku (gdje je Chaumette-des-Fossés zabilježio da ima 300 Roma), Banjoj Luci i Visokom.

Tada su već postojale tri odijeljene kategorije Roma u Bosni. Najstariji među njima, takozvani "Bijeli Romi", nisu više uglavnom bili nomadi i malo-pomalo su zaboravljali svoj romski jezik. Većina ih je do 20. stoljeća potpuno zaboravila taj jezik. Ti su Romi u Bosni bili muslimani, ali "Bijeli Romi" u Srbiji i Makedoniji bili su pravoslavne vjere. Njihov dijalekt romskog jezika svjedoči o dugom prebivanju u južnoslavenskim prostorima. S druge strane "Crni Romi" živjeli su više nomadskim životom i bili su ponajviše kotlokrpe. Nazivali su ih i čergaši (od turske riječi *çergi*, što znači "šator"). Obje te grupacije govorile su o sebi da su "Turci" misleći zapravo da su muslimani.

Treća se grupacija zvala "Karavlasii"- "Crni Vlasi". Njima nije bilo pravo da im se govori da su Romi i tvrdili su da su Rumunji. zaista su i govorili rumunjski, a jedan rodoljubni rumunjski pisac ispisao je 1906. godine gotovo stotinu stranica ne bi li dokazao da oni uopće nisu Romi. Pored rumunjskog jezika, govorili su i jednu varijantu romskog obilato prošaranog rumunjskim riječima. Mjesno ih je stanovništvo zvalo "srpskim Romima", bilo zato što su prije toga neko vrijeme živjeli u Srbiji, bilo zato što su bili pripadnici istočne pravoslavne crkve.

Ti samozvani "Crni Vlasi" nisu, naravno, imali nikakve veze s onim "Crnim Vlasima" Morlacima iz starijeg doba. Pripadali su onom dijelu Roma koji su govorili takozvanim vlaškim dijalektima romskog jezika. Neki su od njih vodali medvjede (čime su se odavno bavili rumunjski Romi poznati pod nazivom ursari). Bosanski vodiči medvjeda mogli su se vidjeti na cestama u Francuskoj u sedamdesetim godinama 19. stoljeca. Jedan engleski putnik koji je posjetio Bosnu u devedesetim godinama 19. stoljeća zabilježio je da oni "putuju po svoj Evropi s dresiranim medvjedima, a kapetan von Roth (austrijski oficir u Bosni) rekao mi je da je jednog od njih vidio i u Londonu". Isti je taj putnik utvrdio da je to "čudan narod koji živi u rupama u zemlji". Romi nomadi iz rumunjskih zemalja su putovali ljeti sa šatorima i kopali uoči zime podzemna skloništa u šumama.

Romi su se često u manjim skupinama doseljavali u Bosnu. Najuspješnija takva skupina doselila se na početku 19. stoljeća iz Novopazarskog sandžaka (koji je tada pripadao Bosanskom ejaletu) i nastanila u selu Pogledala, nedaleko od Rogatice, istočno od Sarajeva. Ekspert za bosanske Rome Rade Uhlik posjetio je Pogledala uoči Drugog svjetskog rata i ustvrdio da je to "neosporno najzanimljivije i najvitalnije cigansko naselje u Bosni". Ljudi su vrlo radišni, sposobni, štedljivi, poštene kotlokrpe koje posjeduju izvanredan smisao za organizaciju. Nisu nomadi; stanuju u prilično siromašnim kućama. U toploj sezoni od proljeća do jeseni putuju po cijeloj Bosni, na razne strane, željeznicom, svake godine traže posao... Većina je njih pismena i vrlo ljubomorno čuva svoj jezik.

Kad je nakon Drugog svjetskog rata ponovo došao u Pogledala, Rade Uhlik je zatekao pusto selo. "Danas je to selo potpuno zapušteno, a preživjeli Romi pobjegli su u sjeverozapadnu Bosnu." U Bosni i Hercegovini u period Nezavisne Države Hrvatske istrijebljeno je ukupno 28 000 Roma. "Zahvaljujuci intervenciji visih muslimanskih svećenika," zapisao je Rade Uhlik, "spriječen je još veći pokolj bosanskih Roma". Romsko stanovništvo je tokom Drugog svjetskog rata doživjelo strahote i sradanja u logorima. Kvartovi Roma islamske vjeroispovijesti u mnogim gradovima jugoistočne, istočne i sjeverne Bosne prošli su kroz strahote ubijanja i razaranja 1992. i 1993. godine.

Izvor:

Noel Malcolm “*Povijest Bosne: kratki pregled*”, Novi Liber, Zagreb-Dani, Sarajevo, 1995.

Vasilj Jovović “*Cigani na balkanskom poluostrvu u vrijeme osvajanja osmanskih turaka u XIV i XV vijeku*”, Medijski dijalozi, časopis za istraživanje medija i društva, god. VII, br. 18, Podgorica, mart 2014, 23-28.

3. Koncept i metode istraživanja

Od perioda dolaska Roma na tlo Bosne i Hercegovine državopravni sistemi su se mijenjali, a u njima i položaj romskog stanovništva. Ovim istraživanjem biće obuhvaćen period od prvog spomena Roma u srednjem vijeku i u nešto širem kontekstu događaja i historijskih okolnosti nastoji se pojasniti historijat razvoja romskog naroda u različitim periodima državnog i društvenog uređenja.

Istraživanjem je, unutar jednog okvira, izvršena dvostruka analiza. S obzirom na specifičnost historijskog razvoja, život, pravo i perspektive romskog naroda u bilo kojoj zemlji, ne mogu se pravilno objasniti bez uvida u društveni razvoj zemlje s jedne strane, a s druge strane bez uvida u zajedničke pojave i probleme roma, kao grupne cjeline.

Prijetnja asimilacijom, na putu opstanka Roma, duboko privrženih svojoj staroj zajednici i njenim vjekovnim stradanjima nije se mogla prihvatiti. Romi su osjećali i smatrali da je u istinskoj demokratiji i ravnopravnosti, u suštini involvirano i pravo manjinskih grupa da slobodno žive svoje posebne, kulturne, vjerske i nacionalne osobine i potrebe. Tako definisan predmet istraživanja otvara nekoliko pitanja, koja se ovdje razmatraju.

Na prvom mjestu su pitanja doseljavanja romskog stanovništva na područje Bosne i Hercegovine. Drugo je pitanje migracija i asimilacije romskog stanovništva, dok centralno mjesto zauzimaju pitanja doprinosa romskog naroda te rasvjetljavanje stvarnog položaja u historiji Bosne i Hercegovine. Ovim pitanjima se moderna historijsko-pravna nauka samo marginalno i uzgredno bavila. Samim tim je opravdano i značajno istraživanje koje će biti provedeno u ovom projektu.

Predmet užeg istraživanja su četiri uzajamno povezane cjeline. Prvi dio se bavi ranom historijom Roma u Bosni i Hercegovini u srednjem vijeku. U okviru prvog dijela dat je osvrt na dolazak Roma u Bosnu i Hercegovinu. U drugom dijelu obrađen je historijat romskog naroda u

osmanskom period, dok je treći dio posvećen periodu Drugog svjetskog rata, u kojem se bilježi najveće stradanje Romskog stanovništva u historiji Bosne i Hercegovine. Godine nacističke okupacije Jugoslavije bile su za romsko stanovništvo godine užasa i stradanja, ali su pružile i dokaze njene odlučnosti da se suprotstavi borbom za samoodržanje.

Četvrti period obrađuje period nakon Drugog svjetskog rata, sve do danas.

Naučne metode, koje će se primjenjivati u istraživanju i pomoću kojih će se pokušati riješiti postavljeni problemi i predmet istraživanja, te ostvariti svrha i ciljevi istraživanja i na kraju, odgovoriti na postavljena pitanja, su sljedeće:

1. Historijska metoda, koja se sastoji iz tri kompaktna i vrlo homogena zadatka. Prvi je pronalaženje izvora, radi stvaranja izvorne građe, koja je neophodna za historijsku rekonstrukciju (historijska heuristika). Drugi je kritička analiza izvora. Treći je sinteza historijskih činjenica, kojom se stvara rekonstrukcija nekog historijskog događaja, procesa, vremenskog perioda i sl.
2. Komparativna metoda koja omogućava poređenje naših rezultata istraživanja sa rezultatima nekog drugog istraživanja, u konkretnom slučaju poređenje položaja romskog stanovništva kroz historiju sa položajem ostalih zajednica naroda na području Bosne i Hercegovine u različitim vremenskim periodima.
3. Metoda pravne egzegeze, koja obuhvata tekstualnu i konceptualnu analizu.
4. Sociološka metoda, koja se dijeli na dva osnovna zadatka- prvi je onaj kojim se društvene pojave opažaju (promatraju) i drugi, kojim se objašnjavaju.

4. Dostupnost građe i materijala o Romima u relevantnim institucijama BiH

Biblioteka Bošnjačkog instituta je jedna od rijetkih biblioteka, koja ima posebnu zbirku pod nazivom „Zbirka Romi“, a formirao ju je lično sam vakif, gosp. Adil Zulfikarpasić. Zbirka je formirana 2004. godine, u njoj su objedinjene publikacije koje su štampane i izlazile ranije, kao i publikacije, koje su poslije nabavljane i kupovane, a odnose se na tematiku Romske populacije. Sva građa je dostupna u online katalogu, preko web stranice www.bosnjackiinstitut.ba ili direktno preko linka <http://b10312uk.eos-intl.eu/B10312UK/OPAC/Index.aspx>. Pored štampanih ili objavljenih publikacija, iz svih perioda državopravnog razvitka BiH, Bošnjački institut posjeduje i drugu vrstu gradje, arhivsku i rukopisnu.

Od posebnog značaja za istraživanje historije Roma je građa iz Osmanskog perioda koja je dostupna u Bošnjačkom institutu. Institut je objavio knjige „Maglajski sidžili“ i „Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1604. godine“ na osnovu primarnih izvora, dokumenata i sidžila, u kojima postoji velika vjerovatnoća spominjanja romske populacije. Također, u biblioteci se nalaze i drugi sidžili, koje su objavili Orijentalni institut, Muzej Hercegovine i druge institucije.

Arhiv BiH posjeduje prvoklasnu arhivsku građu iz različitih društvenih oblasti. Od posebnog značaja za istraživanje tematike Romske populacije su Gruntovne knjige – defteri (Arhiv Republike Turske) koje se nalaze na mikrofilmovima, u kojima postoji mogućnost pronalaska određenih informacija. Informacije o romskoj populaciji u periodu Austro-Ugarske mogu se pronaći u fondu Zemaljske vlade, u različitim odjeljcima, školstvo, privreda, zanatstvo, statistike. Arhiv posjeduje i zbirku “Pokloni i otkupi” u kojem je sabrana građa *Acta Turcica*- radi se većinom o historijskoj građi, koja je nažalost većim dijelom uništena u paljevini Arhiva 2014. Godine. Period Drugog svjetskog rata, u kojem su bilježena najveća stradanja romske populacije, u potpunosti je pokriven građom Arhiva bh. U paljevini nepovratno je uništen dio dokumenata iz perioda Nezavisne Države Hrvatske, što svakako predstavlja otežavajuću okolnost. Dostupna je sljedeća građa: Četnički zločini 1941-1945, Ustaški zločini 1941-1945, Zločini njemačkog okupatora 1941-1945, Zločini talijanskog okupatora 1941-1943, Zločini madarskog okupatora 1941-1945, Zločini nepoznatih počinitelja 1941-1945, Ustaški propagandni materijal 1941-1945, Njemački propagandni materijal 1941-1945, Talijanski propagandni materijal 1941-1943. Sačuvan je veliki broj personalnih dosjea iz perioda Drugog svjetskog rata. Pored arhivske građe, dostupna je i sortirana dnevna štampa, a biblioteka Arhiva posjeduje korisne i vrijedne publikacije koje mogu doprinijeti istraživanju tematike.

Historijski arhiv Sarajevo posjeduje zbirke i fondove na orijentalnim jezicima, na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, kao i na bosanskom pisani arapskim pismom – uglavnom je riječ o fondovima i zbirkama koje su nastale u osmanskome periodu historije Bosne i Hercegovine ili je početak njihovog stvaranja u tom periodu. Za istraživanje romske historije posebno važne mogu biti *ZBIRKA ACTA TURCICA*- Dokumenti ove zbirke potječu od raznih lokalnih, pokrajinskih i centralnih organa osmanske administracije, kao i privatnih lica, a odnose se uglavnom na Sarajevo, njegovu bližu okolinu i na unutrašnjost Bosne i Hercegovine. Dokumenti zbirke su

različitog sadržaja a po formi su: fermani (sultanske zapovjesti), berati (dekreti), bujuruldije (vezirske naredbe), hudžeti (sudske odluke), ilami (sudska rješenja), murasele (sudski pozivi), čifčijski, najamni i kupoprodajni ugovori, poreske, gruntovne i građevinske isprave, privatne, poslovne i službene korespodencije, razne potvrde i priznanice, obračuni, spiskovi, popisi i sl. Pomoću te dokumentacije može se sagledati razvoj i život Sarajeva, ekonomsko-političke prilike, imovinsko-pravni i posjednički odnosi, kulturni i vjerski život, običaji i drugo. Zbirka je nastala poklonima ili otkupom od raznih institucija ili pojedinaca. Važna je i ZBIRKA DEFTERA-Defter je, zavisno od namjene, bilježnica, registar, protokol, računsa ili trgovačka knjiga dugovanja i potraživanja ekonomije, zanatstva, spahijsko-čifčijskih odnosa, sudstva i sl. U zbirci su najbrojniji trgovački, spahijski i zanatlijski defteri. U zbirci se nalaze i defteri sarajevskih vakufa (Gazi Husrev-begova, Isabegova, Mehmedbegova i dr.), zatim defter hapšenika-dužnika sarajevskog kadiluka iz 1843/44. godine, reprodukcija katastarskog deftera Bosanskog sandžaka iz 1468/69. godine, i dr. Posebnu vrijednost predstavlja pet deftera sarajevskog saračkog esnafa za period 1726-1823. godina. U okviru Zbirke deftera je i šest sidžila – sudskih protokola. To su: sidžil Temišvarskog kadiluka za period 1651-1653. godina, tri sidžila Visočkog šerijatskog suda iz 1622, 1839 i 1868. godine i dva sidžila (fragmenti) Livanjskog kadiluka, 1871 i 1872-1874. godine. Pored akata regionalnog karaktera, u sidžilima su zabilježeni i prijepisi sultanskih fermana, berata i vezirskih bujuruldija. Historijski arhiv posjeduje građu sudstva: KOTARSKI ŠERIJATSKI SUD SARAJEVO (1878-1916), SRESKI ŠERIJATSKI SUD VISOKO (1878-1891), VOJNA KOMANDA SARAJEVO (K.U.K. MILITÄRKOMMANDO) (1917-1918) i drugi.

Arhiv Tuzlanskog kantona obiluje građom iz Osmanskog perioda. Najstarije pisano kulturno naslijeđe pohranjeno u Arhivu Tuzlanskog kantona potiče s kraja 16. stoljeća, a najstarija arhivska građa od sredine 17. stoljeća. Za istraživanje historije romskog stanovništva najznačajnija je građa vezana za osmanski period i svrstana je u Orijentalnoj zbirci, dobro je očuvana i arhivistički je obrađena, a sadrži vrijedna dokumenta pisana na osmanskome, turskom i arapskom jeziku. Riječ je o raznovrsnoj arhivskoj građi orijentalne provenijencije, poput: tapija, berata, fermana, ugovora, sidžila, vakufnama, rješenja šerijatskih sudova, bujuruldija, pisama, brošura, knjiga i drugih vrsta dokumenata. Iz vremena austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878.-1918.) u Arhivu sačuvano je nekoliko fondova i zbirki, pisanih na

bosanskom i njemačkom jeziku, koji se odnose na prostor regije sjeveroistočne Bosne. Fondovi i zbirke iz ovog perioda odnose se na oblast uprave, sudstva, obrazovanja, privrede, te kulturnog života.

Arhiv Republike Srpske koji je raspoređen u nekoliko odjela: Sjedište u Banjaluci, Područna jedinica u Doboju, Područna jedinica u Foči, Područna jedinica u Trebinju i Područna jedinica u Zvorniku obiluje građom iz perioda Drugog svjetskog rata, što je od posebne važnosti zbog stradanja Romskog stanovništva u navedenom period. Posebno je značajna građa sjedišta u Banjaluci: Okružna komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Banjaluka (1945-1946); 1945/1946 : knj. 1; kut. 1; Okružna komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Kozara (1944-1945); 1944/1945 : knj. 2; kut. 1; Okružna komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Podgrmeč (1944-1945); 1944/1945 : knj. 3; kut. 1; Okružna komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Prnjavor (1944-1945); 1944/1945 : knj. 1; kut. 1; Okružna komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Teslić (1944-1945); 1944/1945 : knj. 1; kut. 1; Sreska komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Prijedor (1945); 1945 : kut. 2; AI; Sreska komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora Piskavica (1944-1945); 1945 : kut. 1; AI; Sreska komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora Palančište (1944-1945) 1944 : kut. 1; AI ;Sreska komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora Stari Majdan (1944-1945); 1945 : kut. 1; AI i druge.

Podatke o romskoj populaciji potrebno je potraziti u odjeljenju Foča u građi socijalne ustanove-Centar za socijalni rad Foča (1946-); 1946-1967 : kut. 26; SI.

Kantonalni arhiv Travnik- posjeduje bogatu građu iz perioda prije i nakon 1945. godine. Za period prije Drugog svjetskog rata od posebne važnosti je građa sreskog suda Bugojno, Kotarskog šerijatskog suda Livno, Sreskog suda Zenica i Kotarskog suda Zenica. Tokom Drugog svjetskog rata posebno je značajna građa koja se odnosi na okupacijske organe iz kotarske oblasti Zenica i općinskog poglavarstva Zavidovići, dok je nakon 1945. Značajna zatvorska arhiva. Podatke o romskom stanovništvu, tačnije o romskim đacima moguće je pronaći i u arhivi školstva koju arhiv posjeduje, od peroda 1921. godine. U arhivi privrednih preduzeća, u oblasti

industrije i rudarstva, postoji mogućnost pronalaska informacija o Romima uposlenicima željezare i termoelektrane Zenica u periodu nakon 1945. godine.

Muzej Hercegovine- Muzej Hercegovine obiluje izvorima i građom iz osmanskog perioda, te posjeduje izuzetno kvalitetno sačuvanu orijentalnu zbirku. Od posebne važnosti su sidžili- od kojih je Muzej Hercegovine posjeduje rukopise dva- sidžil mostarskog kadije i sidžil nevesinjskog kadije.

Orijentalni Institut- Biblioteka Orijentalnog instituta broji oko 10800 bibliotečkih jedinica iz područja historije osmanskog perioda, orijentalnih jezika i književnosti, umjetnosti i različitih naučnih područja na bosanskom, turskom, perzijskom, arapskom, engleskom, njemačkom, francuskom i drugim jezicima, te oko 260 naslova domaće i strane periodike. Za istraživanje historije Romskog naroda posebno je važna publikacija Tešanjskog sidžila, objavljena kao izdanje Instituta.

Muzej grada Zenice-

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH- Nacionalna biblioteka u svojim katalogima ima dostupnu i obrađenu građu iz različitih segmenata romske kulture i historije koju je moguće pretraživati preko online bibliografskog sistema COBISS.ba, unosjenjem podataka o autoru, naslovu djela ili ključnih riječi. Dostupni su i magistarski radovi sa tematikom koja obrađuje različita pitanja o romskoj populaciji. Broj jedinica koji se prikaže unošenjem ključne riječi "Romi" je 47, što će u mnogome olakšati istraživačima na projektu, prilikom pretraživanja literature. Posebno je važna mogućnost međubibliotečke saradnje sa bibliotekama u zemlji i inostranstvu, tako da se i rjeđi primjerci potrebnih knjiga mogu dobiti na posudbu ili razmjenu.

Historijski muzej BiH- Iako Zbirka građe Historijskog muzeja ima vrijednu rukopisnu građu iz perioda 1875-1941, najznačajnija i najbrojnija građa se ipak odnosi na period Drugog svjetskog rata, samim tim in a progone i stradanja Roma u navedenom periodu. Dostupna je i kompletirana građa Ustaške nadzorne službe, kao najjače policijske ustanove Nezavisne države Hrvatske, kao i razni štampati-plakati, proglosti. Dostupan je i veliki broj antisemitskih plakata, dopisnih karti,

pisama iz koncentracijskih logora. Posebno je značajna i zbirka fotografija, u kojoj bi se detaljnim pregledom fondova sigurno mogle pronaći adekvatne fotografije za projekat. Na fotografijama iz muzejske Zbirke su snimljeni detalji iz političkog, privrednog, kulturnog života i ostalih vidova djelovanja u historiji Bosne i Hercegovine.

Zemaljski muzej BiH- Građa koju Biblioteka posjeduje sistematski je prikupljena 127 godina i odnosi se na oblasti arheologije, historije, etnologije, folkloristike, mineralogije, geologije, botanike, zoologije i muzeologije. Stare zbirke Biblioteke, prikupljene u periodu Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije, raritetnog su karaktera. Od početka svog djelovanja, zahvaljujući izdavačkoj djelatnosti, odnosno izdavanju Glasnika Zemaljskog muzeja BiH, Biblioteka je uspostavila kontakte i razmjenu publikacija sa naučnim institucijama i muzejima širom svijeta. Za istraživanje publikacija o Romskoj historiji posebno je važna građa koja se odnosi na historiju, etnologiju i folkloristiku. Pretraživanjem kartica u biblioteci, prisutna je i dostupna literatura koju bi istraživači mogli koristiti kao naučnu podlogu projektu.

Muzej dramske i pozorišne umjetnosti-

Prepreke u istraživanju: Kao što je već rečeno, tematici historije Roma u Bosni i Hercegovini nije posvećena dovoljna pažnja u istraživanju. Određene poteškoće u realizaciji projekta odnose se prvenstveno na samo trajanje istraživanja, zbog neobrađenih arhivskih fondova. Izuzev Bošnjačkog Instituta, građa koja može koristiti u istraživanju historije Roma nije izdvojena u zbirke nego se nalazi u različitim fondovima. Poteškoću predstavlja i građa unutar fondova koja nije sortirana po sadržaju ili naslovu, nego isključivo po godinama i nazivima cjelokupnih fondova. Svakako, paljevina Arhiva bh nepovratno je uništila građu od neprocjenjive važnosti iz perioda Nezavisne Države Hrvatske, koja je od velikog značaja za istraživanja o stradanjima Romskog stanovništva, i općenito položaja u Drugom svjetskom ratu. Istraživači na projektu će, detaljnim pretraživanjem fondova i zbirki, trebati pregledati ručno ogromne količine arhivske građe u potrazi za informacijama, jer tačne signature ili podaci koji upućuju na tačne dokumente unutar građe ne postoje.

5. Lista stručnjaka u Bosni i Hercegovini i regionu (relevantnih za tematiku)

Pored voditelja projekta, od izuzetnog je značaja angažman stručnjaka koji bi mogli doprinijeti izučavanju navedene teme. Radi se prvenstveno o ekspertima iz različitih oblasti društvenih nauka: historije, prava, sociologije, etnologije i sl. Kao istraživače moguće je angažovati mlade diplomirane historičare ili arhiviste, prvenstveno zbog iskustva u istraživanju arhivskih fondova.

Prof. dr. Esad Kurtović- Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu

Prof. dr. Zijad Šehić- Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu

Prof. dr. Zarije Seizović- Fakultet Političkih nauka u Sarajevu

Doc. dr. Emir O. Filipović- Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu

Doc. dr. Amila Kasumović- Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu

Doc. dr. Fahd Kasumović- Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu

Vasilj Jovović, MA- Filozofski fakultet Nikšić, Univerzitet Crne Gore

6. Očekivani rezultati

Cilj projekta je da, koristeći i analizirajući do sada neistraženu i neobjavljenu građu, predstavi publikaciju pod naslovom “Historija Roma Bosne i Hercegovine”. U dosadasnjoj historiografiji ne postoji literatura koja sve navedene podatke izdvaja na jedno mjesto. U radu će biti korišteni isključivo prvoklasni izvori, arhivska građa, izvori i adekvatna literature što će posebno dati na vrijednosti i značaju same publikacije. Pristup izradi publikacije će biti multidisciplinarni- pratiće se historija Romskog naroda kroz različite periode i kroz različite segmente i sfere života. Izvorni tekst pratiće i prilozi, skenirani izvorni arhivski dokumenti, fotografije i sl. Očekivano je da navedeno djelo bude temelj i polazna osnova za sva dalja istraživanja historije Romskog naroda u Bosni i Hercegovini u budućnosti.

7. Literatura:

Romi u Bosni i Hercegovini, njihov historijat, te položaj i uloga mogu se djelimično rekonstruisati kroz do sada objavljene studije. Autori ovih radova mogu biti predstavljeni u tri grupe:

- na prvom mjestu su to radovi koji daju opštu sliku o dolasku, naseljavanju Roma u Bosnu i Hercegovinu, razvitku, načinu organizovanja i životu Roma u Bosni i Hercegovini,
- u drugu grupu spadaju radovi koji se bave historijskom materijom,
- u treću grupu spadaju radovi koji se bave pravnom materijom.

Pored literature, građa o Romima dostupna je relevantnoj objavljenoj građi i službenim publikacijama, arhivskim izvorima, te periodičnoj i dnevnoj štampi. Izvori su i neobjavljena građa Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Historijskog arhiva u Sarajevu, Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine, Arhiva Hercegovine u Mostaru i sl.

Mnogo arhivskog materijala, štampe i drugih publikacija nestalo je u buri Drugog svjetskog rata, a nažalost, i u nedavnom paljenju Arhiva u Sarajevu, pa bi bio uspjeh da projekat, osvjetljavajući historiju Romskog naroda u Bosni i Hercegovini podstakne na prikupljanje i obradu građe, otimajući je od zaborava i da na taj način da doprinos borbi za današnji, stvarni i faktički, ravnopravan položaj romskog naroda u Bosni i Hercegovini.

1. Acković D. (2001) Nacija smo a ne Cigani : pregled aktivnosti romskih i neromskih društvenih i političkih organizacija i pojedinaca o romskoj problematici u nekadasnjoj i sadašnjoj Jugoslaviji. Knj. 1. Beograd : Prominterpress.
2. Ackovic, D. (1989), Etnografska gradja o Romima u delu Rada Uhlika. Sarajevo : "Jezik i kultura Roma" : medjunarodni naucni skup.
3. Ackovic, D. (2008), Djelem, Djelem tradicionalna kultura Roma u Srbiji. Beograd : Etnografski muzej.
4. Anonimus (1998.) - Obrazovanje i kultura Roma - rasprava, Romi u Hrvatskoj danas, Zbornik izlaganja i rasprava, Okrugli stol održan 26. i 27. Lipnja 1997. godine, Izvori, Zagreb.
5. Berberski S. (1975) Prilog pitanju Roma u zapadnoevropskim zemljama. (Iz "Pregled". God. 65, 1975. Br. 2.).

6. Berberski S. Romi izmedju carstava. (Iz : "Pregled". God. 70, 1980. Br. 6.), Sarajevo.
7. Bulajić M. (2006). Jasenovac - 1945-2005/06. : 60/61. godisnjica herojskog proboja zatocenika 22. aprila 1945. : dani sjecanja na zrtve genocida nad jermenskim, grckim, srpskim, jevrejskim i romskim narodima. Beograd : Fond za istrazivanje genocida.
8. Čavoški K. (2011), Deklaracija o genocidu Nezavisne Države Hrvatske nad Srbima, Jevrejima i Romima tokom Drugog svjetskog rata. Banja Luka : Udruženje Jasenovac-Donja Gradina.
9. Crowe D. A history of the gypsies of Eastern Europe and Russia. New York : St.Martin's Griffin.
10. Đorđević T. (1904), O Ciganima uopšte i o njihovom doseljenju na Balkansko poluostrvo, Srpski Književni Glasnik, br. 76.
11. Đurić R. (1988) Seoba Roma. (Iz : "Pregled." God. 78, 1988. Br. 11-12.) Sarajevo.
12. Đurić R. (2006) Istorija Roma : pre i posle Aušvica. Beograd : Politika.
13. Đurić R. (2008) Istorija holokausta Roma. Beograd : Politika.
14. Dž. S. (1983) Za bolje poznavanje Roma. Vranje : "Nova Jugoslavija".
15. Elazar S. Praznovjerje, demonologija, narodna medicina, veterina i farmacija kod Roma. (Poseban otisak) Sarajevo.
16. Erickson, J. i sur. (2001.) - Nismo naučile/i, tako smo živjele/i, Medica Infoteka, Zenica
17. Filipović M. (1932) Visocki cigani. Zagreb : Etnografski muzej.
18. Filipović M. (1932), Visoki Cigani, Narodne starine, separat.
19. Fond za otvoreno drustvo. (2007), Dekada inkluzije Roma : 2005 - 2015 : akcioni planovi za unapredjenje položaja Roma u Srbiji. Beograd.
20. Fonseca I. (1995), Bury me standing : the Gypsies and their journey. New York : Vintage Book 1995.
21. Gypsies. (1984) (poseban otisak iz "A world Ethnographic Survey, second edition, edited by Richard V. Greenwood Press.
22. How We Live(d). (2001), Zenica : Medica Infoteka.
23. Hrvatić, N. (1998.): Kultura i izobrazba Roma, Romi u Hrvatskoj danas, Zbornik izlaganja i rasprava, Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. godine, Izvori, Zagreb
24. Jakšić B. (2002) Ljudi bez krova. : Zivot izbjeglica i raseljenih Roma sa Kosova u Crnoj Gori. Beograd : Republika.

25. Jašić, N. (2001.) - Stari niški Romi, Komrenska sociološka susreti, Niš
26. Jezik i kultura Roma: Međunarodni naučni skup, (1989). Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.
27. Jireček K. (1984), Istorija Srba, knj. I, Beograd.
28. Jurkova Z. (2007) Minority: construct or reality? On Reflection and Self-realization of Minorities in History. Bratislava : Charles University, Faculty of Humanities.
29. Kalember D. (1984) Romi.
30. Kanitz, F. (1863), Die Zinzaren : Eine ethnographische Studie. (Separat-Abdruck). Wien : Druck und Verlag von F.B. Geitler.
31. Kukić, S. (2000.) - Položaj Roma u BiH, Izvještaj o humanom razvoju - BiH 2000.
32. Leist U. (1865), Die Zigeuner der Süddonauländer. (Separat-Abdruck aus: Globus, Bd. VIII.) Hildburghausen : Verlag des Bibliographischen Instituts.
33. Lengel-Krizman, N. (2003), Genocid nad Romima : Jasenovac 1942. Jasenovac - Zagreb : Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac.
34. Ligeois, J. (1998) Romi : europska manjina. Izvjestaj grupe za prava manjina. God. 1995/4. Pariz : Grupa za prava manjina.
35. Macura, M. (2000.) – Cigani / Romi u prošlosti i danas, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 16. i 17. decembra 1996. godine, Sanu, Beograd
36. Matic M. (1984) Romi u SR Bosni i Hercegovini. (Članak) Matic, Mladen Publisher: Zagreb : Nase teme, god. XXVIII, br. 7-8.
37. Merino, P. (1998.) - Lokalne i međunarodne organizacije u zaštiti prava Roma, Romi u Hrvatskoj danas, Zbornik izlaganja i rasprava, Okrugli stol o držan 26. i 27. lipnja 1997. godine, Izvori, Zagreb
38. Mitrović, A. (2000.) - Društveni status Roma, Cigani / Romi u prošlosti i danas, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 16. i 17. decembra 1996. godine, Sanu, Beograd
39. Mujić A. M. (1953), Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću, Prilozi za orijentalnu filologiju, III-IV, 137-193.
40. Narodnosti : Albanci, Bugari, Mađari, Romi, Rusini, Rumunji, Slovaci, Talijani, Turci, Ukrajinci. Zagreb : Spektar 1983
41. Petrović Đ. (1975), Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, XIII-1.

42. Petrović Đ. (1976), Društveni položaj Cigana u nekim jugoslovenskim zemljama u XV i XVI veku, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-2, 45-66.
43. Plan akcije- Action plan : o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika ostalih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini = on the Education Needs of Roma and Members of Other National Minorities in Bosnia, Mostar: 2004.
44. Predlog strategije unapređivanja obrazovanja Roma u Republici Srbiji (2003.)
45. Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno-ekonomske integracije : zbornik radova sa naučnog skupa održanog 6-8. decembra 2010. Beograd : Srpska akademija nauka i umjetnosti 2012.
46. Razvitak Roma u Jugoslaviji : problemi i tendencije : zbornik radova sa naučnog skupa održanog 12. i 13. januara 1989. godine. Beograd : Srpska akademija nauka i umjetnosti 1992.
47. Saćipović A. (2009) Istorija, kultura, tradicija i običaji Roma. Niš : Punta.
48. Seferović R. (1999) Prosllost, sadasnjest i buducnost Roma. Zagreb : Unija Roma Hrvatske.
49. Serbezovski M. (2000), Cigani i ljudska prava. Sarajevo : Vijeca Kongresa bosnjackih intelektualaca.
50. Simson-Herbert M. (2006) Papirnati zivot : Romi sakupljaci otpada u Beogradu. Novi Beograd : Otkrovenje ; Beograd : Drustvo za unapredjivanje romskih naselja.
51. Sipka M. (1986) Neistrazeno podrucje : potreba, znacaj i perspektive proucavanja jezika i kulture roma. Sarajevo, 1986.
52. Stojanovski A. (1976) Romite na balkanskiot poluostrov (brz osnova na eden izvor od 1523 god.) Skopje : Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
53. Tadić J. (1935), Pisma i upustva Dubrovačke republike, knj. I, Beograd.
54. Tadic, Lj. (ur.) (2007), Drustvene nauke o Romima u Srbiji : zbornik radova sa tribina odrzanih 2003. i 2004. Beograd : SANU.
55. Tkalčić, Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba, VI (1900); IX (1903); X (1904).
56. Vukanović T. (1983) Romi (Cigani) u Jugoslaviji. Vranje: Stamparija "Nova Jugoslavija".

57. Zirojević O. (1976), Cigani u Srbiji od dolaska Turaka do kraja XVI veka, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-2, 67-78.
58. Zirojević O. Cigani u vreme turske vladavine, Republika, br. 183.
59. Radačić, N (1998.) - Sve manjine u Republici Hrvatskoj imaju ista prava i iste pravne mogućnosti, Romi u Hrvatskoj danas, Zbornik izlaganja i rasprava, Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. godine, Izvori, Zagreb
60. Radačić, N. (1998.) - Obrazovanje i kultura Roma - rasprava, Romi u Hrvatskoj danas,
61. Zbornik izlaganja i rasprava, Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. godine, Izvori, Zagreb
62. Rumbak, I. (2007.) - Strategija obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, Landeks, Zagreb
63. Stajić, S. (2001.) - Grejački Romi, Komrenski sociološki susreti, Niš
64. Šiber, I. (1998.) - Obrazovanje i kultura Roma - rasprava, Romi u Hrvatskoj danas, Zbornik izlaganja i rasprava, Okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. godine, Izvori, Zagreb
65. Vantić -Tanjić, M.(2007.) - Stavovi nastavnika prema integraciji romske djece usporenog kognitivnog razvoja, doktorska disertacija, Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
66. Walter O. W. (2001), Gypsy Law, Romani Legal Traditions and Culture.

Navedeni spisak literature nije konačan, isti će se dopunjavati i mijenjati tokom rada na projektu. Prilikom navođenja literature posebno će biti izdvojeni izvori (neobjavljena arhivska građa), štampa (dnevni listovi i periodika), knjige, članci, te web izvori.